

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VII/2013

ДИДРООВ ОПУС И ХРОНОЛОГИЈА ИЗДАЊА САБРАНИХ ДЕЛА

Апстракт: У 2013. години јубилеја три века од рођења Денија Дидроа, овај истраживачки оглед представља осврт на интелектуалну оставштину француског просветитеља: бавимо се питањем Дидроове намере, у три наврата неостварене, да за живота објави своја сабрана дела, дајемо преглед издања Дидроовог опуса од 1798. до данас, уз њихово критичко вредновање, и на крају нудимо попис Дидроових дела у области књижевноуметничког и књижевнотеоријског стваралаштва.

Кључне речи: Дидро, рукописна оставштина, фонд Нежон, фонд Вандел, фонд Санкт Петербург, едиције сабраних дела, инвентар опуса.

1. Дидро у свом веку

Дени Дидро (Denis Diderot), за ширу образовану јавност у XXI веку, познат је као француски мислилац епохе просвећености, као директор *Енциклопедије* (1751–1772) – највећег културног подухвата у области издаваштва у Француској у XVIII веку, као филозоф материјалиста и атеиста, као писац антиромана *Фаталиста Жак и његов господар* (*Jacques le fataliste et son maître*), дијалогске сатире *Рамоов синовац* (*Le Neveu de Rameau*), романескне приповести *Редовница* (*La Religieuse*) и драматуршког огледа *Парадокс о глумцу* (*Le paradoxe sur le comédien*). Просветитељ, енциклопедиста, мислилац – заједнички су именитељи рецепције Дидроа од XVIII до XXI века. Разлика је једино у четвртој ознаци – *писац*, јер су претходно поменуте књижевно-уметничке фикције остале непознате јавности у XVIII веку, док су позоришни комади, по којима је у своје време Дидро био познат, остали без публике у XIX и XX веку.

Артур Вилсон (Wilson), у опсежној студији *Дидро* (*Diderot*, 1985), каже за

француског просветитеља да је, старећи, за своје савременике постао „књижевник без књижевности“ (Wilson 1985: 288), што овај амерички професор објашњава на следећи начин: пре 1759. године Дидро није написао ништа што не би објавио, а после 1759. није објавио ништа од оног што је написао. Вилсонова досетка исправна је у мери у којој се публикавањем не сматра то што је Дидро своје списе настале после педесете године живота нудио на читање врло уском кругу одабраних, тј. читаоцима *Књижевне преписке* (*Correspondance littéraire*), руком преписиваног часописа који је имао врло ограничен број пренумераната – свега петнаестак, и то иностранних, а не у Француској. Свакако је исправна Вилсонова оцена да су Дидроови савременици на њега гледали као на књижевника без књижевности. Мишел Делон (Delon), приређивач Плејадиног (*Pléiade*) критичког издања Дидроових *Прича и романа* (*Contes et romans*, 2004), каже (Delon 2004: X) да су Волтер (Voltaire), Русо (Rousseau) и Монтескје (Montesquieu) за живота стекли славу као мислиоци и књижевници, а да је Ди-

дро, као директор *Енциклопедије*, важио само за сакупљача, преписивача и редактора, а не и аутора и ствараоца.

Колико је таква перцепција Дидроа код његових савременика оправдана види се и из податка који наводи Дидроов секретар и први биограф Жак-Андре Нежон (Jacques-André Naigeon): Дидро је за живота потписао само своја два објављена дела, а остала је објавио анонимно или под псеудонимом (Naigeon 1821: 189). Није само Дидро тако поступао, и не представља он по томе неки особен изузетак. Артур Вилсон бележи да је у првој половини XVIII века у Француској кружио велики број тајно растураних рукописа, а да ће се у другој половини века то чинити и са штампаним књигама. Мислиоци и уметници тога доба избегавали су да открију свој идентитет на фронтиспису објављене књиге уколико је постојала опасност да буду прогањани због пропагирања антидржавних, безбожничких и неморалних порука.

Наиме, монархија је прибегавала полицијској репресији и утамничењу. Пјер Лепап (Lerare 1991: 320) каже да је у то време било утицајних људи који су хтели да смакну десетине филозофа, а сâм Волтер је престрављен настојао да пронађе азил у иностранству. Овај дидролог закључује, имајући у виду непосредне опасности с којима се суочавала слободна филозофска и уметничка мисао, да је у јавном наступу преостало Дидроу, као и већини писаца те епохе, једино да „практикује лингвистичку и филозофску игру жмурке с цензорима“ (Lerare 1991: 98), да се поиграва кроз алузије, алегорије и пародије. Међутим, Дидро је томе прибегаво тек пошто је као младић искусио затвор због својих првих филозофских списа.¹ Зато што је

био утамничен због својих идеја, како то дидрофилски изјављује Лепап, Дидро „постаје јунак и гласник“ (1991: 14), симбол борбе просвећености против затуцаности, предрасуда, незнања и нетолеранције.

У нашем раду, који представља осврт на стваралачку оставштину француског просветитеља, пре него што представимо велике едиције опуса у протекла два столећа, најпре ћемо размотрити Дидроове покушаје да за живота објави своја сабрана дела.

2. Дидроов рад на припреми едиције сабраних дела

Дени Дидро за живота није објавио сабрана дела. Да ли је то уопште и намеравао, питање је којим се бави Херберт Дикман (Dieckmann) у два истраживања: *Пет предавања о Дидроу (Cinq leçons sur Diderot, 1959)* и *Попис Фонда Вандел и Дидроови необјављени списи (L'Inventaire du Fonds Vandeul et les inédits de Diderot, 1951)*. Потврду томе да је Дидро намеравао да објави комплетан опус Дикман (Dieckmann 1951: XIV) налази у једном чланку у тадашњем листу *Пошта из Европе (Courrier de l'Europe)*, у броју од 27. августа 1784. године, а што је непуних месец дана после Дидроове смрти. У том чланку се тврди да је *Филозоф*, како су звали Дидроа, годинама радио на томе да среди и сакупи сва своја дела и да је оставио за собом четрдесет томова рукописа. На основу својих истраживања, Херберт Дикман је закључио (Dieckmann 1951: XII) да је Дидро у три наврата озбиљно размишљао о томе да објави сабрана дела. Први пут Дидро то помиње током краћег задржавања у Холандији 1774. године, када је био на путу за Русију у којој ће провести пет ме-

жничких“ полемичких списа *Филозофске мисли* и *Писмо о слепим*, као и „неморалног“ романа *Индискретни драгуљи*, и све док се није, наравно, уз то признање и декларативно показао.

¹ Кад му је било тридесет шест година, 1749. године, Дидро је био притворен у тврђави Венсен (Vincennes), у којој је провео сто три дана, све док није признао да је он аутор „безбо-

сеци као гост царице Катарине Друге. Други пут – три године касније на позив једног холандског издавача, а трећи, последњи пут – опет на властиту иницијативу, 1781. године. Зашто је од тога одустао, поменути дидролог (Dieckmann 1959: 22) то објашњава тиме што Филозоф није могао да се посвети истовремено двама врло захтевним пројектима – *Енциклопедији*, чији је директор био, и едицији свог опуса, те да је други пројекат жртвовао зарад првог, јер је веровао да се његова мисаоно-стваралачка бесмртност налази у *Енциклопедији*, а не у *Фаталисти Жаку*, *Рамоовом синовцу* или *Даламберовом сну* (*Le rêve de d'Alembert*). Могуће је да је Дидро веровао како још није дошао прави тренутак за његове књижевне наративне списе – спекулише Дикман (1959: 24).

Сведочанство да је Дидро намеравао да сакупи своје списе, сачини коначну редакцију и објави сабрана дела нуди Нежон у студији насловљеној *Историјска и филозофска сећања на живот и дело Денија Дидроа* (*Mémoires historiques et philosophiques sur la vie et les ouvrages de Denis Diderot*, 1821). Нежонова студија, започета по ауторовој изјави непосредно по Дидроовој смрти, а завршена тек 1795. године, није објављена за Нежонова живота, већ тек 1821. године. Дидролози је помињу, у хронолошком смислу, као прву биографску студију, мада је она у целости заправо дескриптивни коментар на Дидроова дела, и лишена је, нажалост, непосредних духовних, психолошких и друштвених детаља о Филозофу које је Нежон могао да пружи, будући да је био његов најближи сарадник у последње две деценије Дидроовог живота и тестаментарни опуномоћеник у погледу интелектуалне заоставштине великог француског просветитеља и енциклопедисте.

Доказе у прилог тврдњи да је Дидро не само желео него чак и покушавао да објави своја целокупна дела нуди сâм

Филозоф у својој кореспонденцији, и то у писмима управо из година које Херберт Дикман наводи као године озбиљног размишљања о томе да се објаве целокупна дела. У писму од 31. маја 1774. године, упућеном присној пријатељици и највећој љубави Софи Волан (Sophie Volland), Дидро дословно изјављује:

J'étais en train, lorsque j'ai reçu votre lettre, de préparer une édition complète de mes ouvrages ; j'ai tout laissé là. Ces deux entreprises ne peuvent aller ensemble ; faisons l'Encyclopédie, et laissons à quelque bonne âme le soin de rassembler mes guenilles quand je serai mort. (Diderot 1997: 1243)

(Управо сам био, када сам примио ваше писмо, спремао издање својих целокупних дела; све сам то оставио. Ова два подухвата не могу ићи заједно; спремајмо Енциклопедију, и препустимо некој доброј души бригу да сакупи моје подеротине кад будем умро. – Н. В.)

Године 1777. Дидро потврђује холандском издавачу Реју (Marc-Michel Rey) како сређује своја сабрана дела да би их објавио и, нешто даље у писму (Diderot 1997: 1290), испољава бојазан да не умре а да претходно не оствари две замисли: да припреми нову *Методичку енциклопедију* и објави свој целокупни опус.

Последњи озбиљни покушај да објави сабрана дела Дидро је начинио 1781. године, када је плаћао четири преписивача за рукописе које је редиговао ради штампања. О томе сведоче два Дидроова писма – једно упућено кћерки Мари-Анжелики Дидро, удатој Вандел (Marie-Angélique de Vandeul), од 28. јула (Diderot 1997: 1317), и друго писмо, од 11. октобра (Diderot 1997: 1321), упућено либретисти и драматургу Седену (Michel-Jean Sedaine). Међутим, тек ће се после ауторове смрти појавити његова сабрана дела. И сва каснија издања неће бити у потпуности међусобно саобразна, будући да има разлика и у копијама рукописне заоставштине која није остала у поседу само једног тестаментарног из-

вршиоца. Због тога је потребно да се овде осврнемо на рукописни легат пре него што понудимо преглед критичких издања Дидроовог опуса.

3. Фондови Дидроових рукописа

По Дидроовој смрти 1784. године, његова интелектуална оставштина гра-нала се у три правца, у три фонда:

1. ФОНД НЕЖОН (fonds Naigeon) – рукописи у поседу Дидроовог секретара и најближег сарадника Жак-Андреа Нежона, према тестаментарној жељи самог Дидроа документованој једанаест година пре смрти. Нежон је приредио едицију Дидроових дела у петнаест томова 1798. године. Рукописи из фонда нису сачувани. По Нежоновој смрти, 1810. године, рукописи су прешли у посед његове сестре, а после 1820. године није познато камо су отишли. Оно што је остало од фонда Нежон јесте управо штампана едиција Дидроових дела у петнаест томова из 1798. године.

2. ФОНД ВАНДЕЛ (fonds Vandeuil) – заоставштина рукописа у породици. Херберт Дикман сматра (Dieckmann 1951: XII–XIII) да је фонд Вандел основао сâм Дидро, али да није јасно да ли га је оставио супрузи или кћери. Вероватно су Ванделови хтели да приреде своје издање целокупних дела, али то се ипак није десило. Фонд је био у поседу породице Дидроове кћери све до последњег директног потомка који умире 1911. године, после чега, по женској линији, фонд прелази у посед једне баронске породице. Фонд је, међутим, стотинак година словио као загубљен, и кад је откривен, није био потпун, а представљен је јавности 1951. године захваљујући професору Херберту Дикману.² Према ин-

вентару који је сачинио Дикман (Dieckmann 1951: 285), фонд Вандел сачињава 56 укоричених свезака рукописних копија Дидроових дела, затим засебни неукоричени листови рукописних копија, те аутографски рукописи, тј. 443 Дидроова писма, ауторове скице за комедије, трагедије и опере, и филозофски, естетички и дидактички прикази.

3. ФОНД САНКТ ПЕТЕРБУРГ (fonds Saint-Petersbourg) – Дидроова библиотека с 2.094 књиге и рукописима Дидроових дела у 32 свеске, коју је још за његова живота откупила руска царица Катарина Друга. Међутим, према договору је тек по ауторовој смрти његова библиотека пребачена у петроградску царску библиотеку Ермитаж.³ Тај фонд (Дидроова библиотека и ауторски рукописи) сада се налази у Националној библиотеци Русије у Санкт Петербургу. У време Совјетског Савеза носио је назив Фонд Лењинград.

Жак Пруст (Proust), универзитетски професор у Монпељеу, уместо *фондова*, говори (Proust 1974: 5) о четири *извора* (sources) сачуваних Дидроових списа. Претходним трима фондовима, тј. *изворима*, он придружује и *Књижевну преписку* коју је уређивао Фридрих Мелхиор Грим.⁴ Дидро је започео сарадњу у

дином XX века. Данас се тај фонд налази у Националној библиотеци Француске у Паризу.

² Дидро је био овластио свог пријатеља Грима (Friedrich Melchior Grimm) да предложи Катарици Другој да откупи његову библиотеку за петнаест хиљада ливри. Царица је узвратила више него дарезљивом понудом: Дидро ће задржати за живота своју библиотеку и за бригу о њој годишње ће додатно добијати по хиљаду ливри. Професор Андре Били (André Billy) бележи и једну занимљивост (Billy 1938: 511): крајем XVIII века непријатељи *Енциклопедије* су ширили гласине да Дидроова библиотека никад није ни постојала и да је он руској царици продао непостојећу библиотеку.

⁴ Овај учени Немац је после студија у Лајпцигу дошао у Париз као учитељ извесног немачког племића. Жан-Жак Русо га је представио Дидроу вероватно 1750. године, како претпоставља Артур Вилсон (Wilson 1985: 101). У Ди-

² Пре Првог светског рата, архивиста Пјер Готје (Pierre Gauthier) проучио је један број списа из фонда Вандел и спремао едицију, али је погинуо у рату 1917. године, и списи су се потом разделили на две стране, услед чега су настала два фонда Вандел која су у јавност доспела тек сре-

Преписци, према Лепалу (Lepape 1991: 233), 1759. године, а према Андреу Билију (Billy 1938: 367) – 1757. године, и током петнаестак година објављивао је чланке о књижевности, филозофији, историји, политици, ликовним уметностима. Пренумеранти овог руком преписиваног часописа намењеног елитним круговима ван Француске први су читали Дидроове ликовне приказе под називом *Салон (Salon)*, затим романе *Фаталиста Жак и његов господар* и *Редовница*, као и филозофску расправу *Даламберов сан*. Књижевну преписку, која је, како то каже Керол Шерман (Sherman 1976: 41), део тадашње *underground* литературе, дипломатским путем су добијали шведска краљица, пруски краљ, неколико немачких кнежева, руска царица. Говорећи о значају *Књижевне преписке*, Пјер Лепал каже:

Il s'agit d'une publication très particulière puisque, pour échapper à la censure qui frappe les textes imprimés, Grimm expédie deux fois par mois à une quinzaine de correspondants choisis, une longue lettre manuscrite qui leur raconte les événements de la vie parisienne. (Lepape 1991: 233)

(Реч је о веома посебној публикацији, будући да Грим, како би избегао цензуру која погађа објављене текстове, доставља два пута месечно, на адресе петнаестак одабраних корисника, дуго писмо, руком писано, које им прича догађаје из париског живота. – Н. В.)

4. Издања сабраних дела од 1798. до 2010.

Што се тиче едиције Дидроових сабраних дела, прва је била, како је то већ поменуто, она коју је приредио Нежон 1798. године, издање у петнаест томова, и том издању се противила Дидроова кћи. Херберт Дикман каже (Dieckmann 1951: XXIII) да је постојало ривалство између Нежона и ауторове кћери око духовног наслеђа Дидроовог. Изгледа да је

дроовом животу Грим ће бити најприснији и најдражи пријатељ.

Нежон из нетрпељивости игнорисао Дидроову кћер и није је консултовао око издања које је приредио, док се, са своје стране, ауторова кћер противила Нежновој едицији, оптужујући га да се он користи Дидроовим именом у „политичке револуционарне сврхе и у пропагирању атеизма“ (Dieckmann 1951: XXIII).

Бријер (Brière), четврт века после Нежнове едиције, у периоду 1821–1823, објавио је 21 том уз благослов Дидроове кћери Мари-Анжелике Вандел, која пак у писму од 1. јула 1822. године објављује да оставља потомцима да одлуче када ће објавити дела њеног оца из породичног фонда, што они, иначе, никада нису ни учинили. Наиме, после њене смрти, фонд је препуштен немару, тиме и забораву. Колико је значајан фонд Вандел, који је више од сто педесет година био недоступан јавности, произлази из оцене Мишела Делона (Delon 2004: XV) да је откриће тог фонда, уз његову критичку анализу од стране Херберта Дикмана 1951. године, означило почетак модерних истраживања о Дидроу. Дикман (Dieckmann 1951: IX–X) чак износи процену да је фонд Вандел, док је био још потпун, у XIX веку, био значајнији од руског фонда Ермитаж.⁵

На почетку Треће републике, едицију од 20 томова, објављену у периоду 1875–1879, потписују Асеза и Турне (Assézat – Tourneux). То издање неповољно оцењује Жан Тома, који тврди (Thomas 1938: 172–174) да је у едицији Асеза-Турне текст често погрешан, да хронологија дела разврстаних по томовима није поуздана и да нису ни сва дела обухваћена, те стога то и није права критичка едиција.

⁵ Познато је да је велики архивиста Турне (Tourneux), по налогу Владе Француске, 1882. године отпутовао у Русију како би проучио Дидроове списе, а да није био могао да дође до фонда Вандел, који се налазио на свега стотинак километара од Париза, затурен негде и занемарен од стране Дидроових потомака.

У XX веку, хронолошки је прва већа и значајнија едиција она коју је критички приредио Пол Вернијер (Paul Vernière) у четири тематска тома објављена у периоду од 1959. до 1966. године: естетичка дела, политички списи, филозофска дела и списи писани за Катарину Другу. Професор Мишел Делон каже (Delon 2004: XVI) да су генерације студентата у другој половини XX века користиле Вернијерову критичку едицију Дидроовог опуса.

Хронолошку едицију комплетних дела у петнаест томова (1969–1973), намењену студентима и истраживачима, потписао је Роже Леуинтер (Roger Lewinter). Професорска тројка Херберт Дикман, Жак Пруст и Жан Фабр (Jean Fabre) започела је 1975. године едицију комплетних Дидроових дела у 33 тома и тај пројекат чека свој довршетак у XXI веку. Лоран Версини (Laurent Versini) је крајем XX века (1994–1997) приредио критичко издање у пет томова по дисциплинама и темама: I – *Филозофија* (*Philosophie*), II – *Приче* (*Contes*), III – *Политика* (*Politique*), IV – *Естетика–театар* (*Eathétique-théâtre*), V – *Препуска* (*Correspondance*). Мишел Делон је за Плејадину библиотеку 2004. године, издањем *Приче и романи* (*Contes et romans*), започео серију од четири тома посвећена Дидроовом опусу. Други том – *Филозофска дела* (*Œuvres philosophiques*), појавио се 2010. године. У припреми су још два тома.

Поменуто Плејадино издање, чији је приређивач Мишел Делон, има богат критички апарат, тј. научноистраживачку потпору. Међутим, та Плејадина едиција, као ни Вернијерова из средине XX века, није сабрала сва Дидроова наративна дела и естетичке списе. Делон није у Плејадину едицију укључио Дидроову *Белу птицу* (*L'Oiseau blanc*), спис који, према оцени приређивача, има вредност само у вези с романом *Инди-скретни драгуљи* (*Les bijoux indiscrets*),

као ни *Прву сатиру* (*Satyre première*) која има, сматра Делон, везу с *Рамоовим синовцем* само формално, својим насловом, будући да је *Синовац* наднасловом одређен као *Сатира друга* (*Satyre a seconde*). Пол Вернијер пак није објавио *Салоне* интегрално и хронолошки по годинама, тј. онако како су они објављивани у *Књижевној преписци*, већ их је систематски разврстао по темама и преуредио у нове целине, не по годинама издања, него по сликарима о којима су сачињени ликовни прикази.

Лоран Версини је, за своје издање Дидроових сабраних дела код издавача *Robert Laffont* (1994–1997), „сакупио максимум текстова у пет томова“, како то признаје Делон (Delon 2004: XVII) у свом предговору Плејадиног издања Дидроовог романескног дела. Версини се у избору Дидроових текстова из три фонда ауторове рукописне оставштине руководио начелом да је коначна верзија рукописа она последња коју је прегледао лично Дидро пре него што је дао да се препише, штампа или пошаље неком на читање, чиме је она узета и за најбољу верзију у одабиру за едицију. Ипак је и Версини одступио од тог начела у случају избора верзије рукописа *Побијање Хелвецијуса* (*Réfutation d'Helvétius*), што је и сам признао (Versini 1994: 776): приређивач је у првом тому, посвећеном филозофским списима, објавио верзију из 1775. године, а не последњу, за коју се поуздано зна да ју је Дидро прегледао и дорадио 1776. или 1777. године.

За разлику од Версинија, Вернијер се у одабиру рукописа за своју критичку едицију руководио начелом да је најбољи текст дат у најдужој и најсложенијој верзији која обухвата проширивања и убацивања, а да се не могу прихватити накнадне исправке на рукопису ни кад их је сам Дидро направио, с обзиром на то да је он то чинио под притиском друштвено-политичких околности, како тврди Вернијер (Vernière 1994: XXIV).

5. Инвентар Дидроовог опуса

На крају нашег дијакхроничког прегледа издања сабраних дела Денија Дидроа, од прве Нежонове едиције из 1798. до Версинијеве на крају XX века, и Плејадине, под руководством Мишела Делона, која је тек на пола свог издавачког подухвата, сачинићемо инвентар Дидроовог опуса из две области – књижевноуметничког стваралаштва (поетска дела) и књижевнотеоријске мисли (естетике). У нашем естетичком попису нашли су се и списи које едиције сабраних дела уобичајено смештају у *филозофски* том. Међутим, границе између филозофије, књижевности и поетике тешко је повући. Штавише, и издавачи Дидроовог опуса се двоуме када разврставају дела француског просветитеља у *дисциплинарне* томове. Тако је, на пример, Лоран Версини уврстио у том естетичких списа Дидроово *Писмо о глувим и немим* (*Lettre sur les sourds et les muets*), које је раније традиционално добијало своје место међу филозофским расправама, одмах иза *Писма о слепима* (*Lettre sur les aveugles*). Како то исправно примећује Версини у предговору за том IV (*Естетика–Театар*, 1996): „Дидроова естетика је неодвојива од његове епистемологије и његовог биолошког материјализма“ (Versini 1996: 5). Руководећи се тим начелом, у овом истраживачком раду је трећина наслова из *филозофског* тома наша свој естетички предзнак у попису који следи.

И још једна напомена у вези с насловима списа. Како су поједина Дидроова дела објављивана под два различита наслова, и у томе се разликују Вернијеово издање Дидроовог опуса из средине XX века и Версинијева критичка едиција с краја прошлог века, у овом истраживачком прегледу смо се одлучили за наслове које налазимо код Версинија, будући да је овај професор на Сорбони следио начело да је прави наслов онај под којим

је први пут, и самостално, објављен Дидроов спис.

5.1. Књижевноуметничка дела.

Дидроова поетска дела, у наслови-ма из Версинијевог критичког издања *Прича* (*Contes*), први пут објављеног 1994. године, а у овој књизи цитираног према издању из 2006. године, и с годином првог публиковања Дидроових дела, чине:

1. романи *Индискретни драгуљи* (*Les Bijoux indiscrets*, 1748), *Фаталиста Жак и његов господар* (*Jacques le fataliste et son maître*, 1778–80) и *Редовница* (*La Religieuse*, 1780–83);⁶
2. приче *Два пријатеља из Бурбоне* (*Deux Amis de Bourbonnes*, 1770), *Разговор оца са децом* (*Entretien d'un père avec ses enfants*, 1771), *Додатак Путовању Бугенвилеовом* (*Supplément au Voyage de Bougainville*, 1771), *Ово није прича* (*Ceci n'est pas un conte*, 1773), *Бела птица, плава прича* (*L'Oiseau blanc, conte bleu*, 1777–78) – публикована у Гримовој *Књижевној преписци*; *Госпођа де ла Карлијер* (*Mme de la Carlière*, 1798) – штампана први пут у Нежоновој едицији крајем XVIII века, али, ипак, први пут објављена у Гримовој *Књижевној преписци* 1773. године, под насловом *Друга прича* (*Second Conte*); *Рамоов синовац* (*Le Neveu de Rameau*, 1823) – најпре објављен у Гетеовом преводу на немачки 1805. године, а на француском тек 1823. године;⁷

⁶ *Драгуљи* су штампани анонимно али се убрзо сазнало да им је Дидро аутор, док су *Фаталиста Жак* и *Редовница* објављени у Гримовој рукописној *Књижевној преписци* намењеној малобројној публици у иностранству, те су за Дидроова живота остали непознати културној јавности у Француској.

⁷ *Рамоов синовац* је преведен с немачког 1821. године, у недостатку оригиналног француског

Мистификација (*Mystification*, 1964) – написана 1768. године, а откривена тек средином XX века у фонду Вандел, и објављена у критичкој збирци Жака Пруста *Четири приче* 1964. године;

3. позоришни комади *Ванбрачни син* (*Le Fils naturel*, 1757), *Отац породице* (*Le Père de famille*, 1758) и *Је ли добар? Је ли зао? (Est-il bon ? Est-il méchant ?, 1775).*⁸

5.2. Књижевнотеоријски списи.

Дидроове чисто естетичке списе, овде насловљене по Версинијевој критичкој едицији (1994–1997) и дате с првом годином објављивања, чине:

1. филозофски оглед из лингвистике поезије *Писмо о глувим и немим* (*Lettre sur les sourds et les muets*, 1751);
2. оглед објављен најпре као чланак у *Енциклопедији*, на изворне теме естетике XVIII века, а оне су поимање *лепог*, одређење *укуса* и природа *генија* – *Расправа о Лепом* (*Traité du Beau*, 1752);
3. два филозофска чланка у *Енциклопедији* о природи стваралачког субјекта – *Еклектицизам* (*Éclectisme*, 1755) и *Теозофи* (*Théosophes*, 1765);
4. три расправе из естетике комуникације у позоришту – *Разговори о Ванбрачном сину* (*Entretiens sur le Fils naturel*, 1757), *О драмској поезији* (*De la poésie dramatique*, 1758) и *Парадокс о глумцу* (*Paradoxe sur le comédien*, 1830), који је, од 1770. до 1777. го-

текста, који ће из фонда Вандел Дидроова кћи позајмити издавачу Бријеру, тако да је прави *Синовац*, према рукописном оригиналу, на француском објављен први пут 1823. године.

⁸ Трећи Дидроов позоришни комад објављен је у рукописној *Књижевној преписци* од петнаестак примерака за европске дворе, а Французи су први пут могли да га читају тек у Бријеровој едицији 1821. године.

дине, прошао кроз три редакције, а објављен је тек пола века касније према копији из петроградске библиотеке Ермитаж;

5. два огледа-похвале о Ричардсоновом романескном и Теренцијевом позоришном поступку – *Похвала Ричардсону* (*Éloge de Richardson*, 1762) и *О Теренцију* (*Sur Térence*, 1765);⁹
6. девет опсежних збирки ликовних критика под насловом *Салон* (1759, 1761, 1763, 1765, 1767, 1769, 1771, 1775, 1781), уз два огледа у којима се аутор обраћа и песнику – *Огледи о сликарству* (*Essais sur la peinture*, 1766) и *Одвојене мисли о сликарству, вајарству и поезији* (*Pensées détachées sur la peinture, sculpture et la poésie*, 1782).

На нашем списку није енциклопедијски чланак *Геније* (*Génie*, 1757), дуго приписиван Дидроу као његовом аутору, а затим, коначно, и отписан с дидроовске ауторске листе. Међутим, овај својеврсни естетички оглед завређује да се осврнемо на његов теоријско-критички историјат по питању ауторства.

Нежон је уврстио текст *Геније* у своју едицију Дидроовог опуса 1798. године због чега је протествовао Сен-Ламбер (*Saint-Lambert*), позивајући се на то да је он *sâ*m аутор, а што му је и Фридрих-Мелхиор Грим признао. У Сен-Ламберово ауторство су, у XX веку, веровали Жан Тома (*Thomas*, 1938), Данијел Морне (*Mornet*, 1941) и Шарли Гијо (*Charly Guillot*, 1953), а оспорили су га Франко Вентури (*Venturi*, 1939) и Херберт Дикман (*Dieckmann*, 1941) – који је

⁹ Спис *О Теренцију* је први пут објављен анонимно 15. јула 1765. године у *Књижевној газети Европе* (*Gazette littéraire de l'Europe*). Лоран Версини побија ранија тврђења да је спис објављен 1769. године или, како су то у XIX веку веровали Асеза и Турне, 1762. у *Иностраном дневнику* (*Journal étranger*).

„убеђен да мора да је већи део чланка *Геније* био или надахнут или ревидиран од стране самог Дидроа“ (Dieckmann 1941: 163 p 19). У критичкој едицији Лорана Версинија (1996) нема поменутог чланка међу Дидроовим делима, док га, међутим, Пол Вернијер (1959) укључује у своје критичко издање, не зато што одриче ауторство Сен-Ламберу, већ зато што сматра значајним доприносом и то ако је Дидро инспирисао Сен-Ламбера да напише чланак, а посебно, што је по свој прилици био случај, ако је Дидро редиговао чланак који ће бити објављен у VII тому *Енциклопедије*.

5.3. Преписка.

Волтер је оставио 15.300 писама, Русо око 6.000, Дидро свега 780. Поменутих бројкама Лоран Версини започиње свој предговор за V том Дидроових дела – *Преписка* (*Correspondance*, 1997), а приређивачева поента тек следи:

Dans la correspondance de Jean-Jacques, le moi tient plus de place que l'amour et l'amitié, dans celle de Voltaire l'amitié tient plus de place que l'amour, dans celle de Diderot amour et amitié sont peut-être presque à égalité. (Versini 1997: II)

(У преписци Жан-Жака, ЈА заузима више места од љубави и пријатељства, у Волтеровој преписци пријатељство заузима више места од љубави, у Дидроовој преписци љубав и пријатељство су можда готово изједначени. – Н. В.)

Дидроова писма имају често полемички тон и вредност теоријско-научне расправе, зато у разматрању филозофије поезије она имају своје место уз формалне филозофско-поетичке текстове. Преписка с француским вајарем Фалконеом (Étienne-Maurice Falconet), у којој се расправља о уметничкој вредности и трајности, рецепцији код савременика и каснијих генерација, данас има статус чувене преписке. Сами кореспонденти су својевремено помишљали на то да

можда за живота објаве поменуто преписку која третира естетику рецепције. На тој страни пријатељства која, према оцени Версинија (Versini 1997: II), заузима половину целокупне Дидроове преписке, поред Фалконеа, налази се и Грим – најзначајнији пријатељ, како сугеришу бројна сведочанства. Другу страну у преписци, „страну љубави“ – према Версинију, заузима Софи Волан: присна пријатељица и муза, женски пандан Дидроовом духовном сабрату Гриму.¹⁰

6. Закључак

Француски просветитељ Дени Дидро је добио више него уочљиво место на цивилизацијској мапи Француске. У XX веку је утемељена богата и мултидисциплинарна дидрологија. Предани истраживачи проучавају његову мисао и на почетку XXI века. О томе сведоче и најновија издања Дидроових сабраних дела – Версинијево на самом крају XX века, које је најпотпуније и најбоље издање, и Плејадино на почетку XXI века, под руководством Мишела Делона, које поседује критички апарат без премца. У 2013. години, у којој се обележава јубилеј три века од рођења Денија Дидроа, и овим истраживачким огледом, у којем смо систематизовали опус француског просветитеља и начинили преглед едиција сабраних дела у протекла два века, желимо скромно, али предано, указати почаст француском великану.

Литература

1. Billy, André (1938), *Diderot*, 2e édition, Paris: Les Éditions de France.

¹⁰ Све што се зна о Луизи Анријети Волан (Louise Henriette Volland), што је крштено име жене коју је Дидро прозвао *Sophie*, алудирајући на грчко име за мудрост, дугујемо искључиво писмима које јој је упутио Дидро, а сачувано их је свега 187. Њена писма упућена Дидроу уништена су.

2. Delon, Michel (2004), „Préface“, Diderot, *Contes et romans*, Paris: Gallimard, IX-XXXVI.
3. Diderot, Denis (1997), *Correspondance*, Éd. Laurent Versini, Paris: Robert Laffont.
4. Dieckmann, Herbert (1959), *Cinq leçons sur Diderot*, Genève – Paris: Droz – Minard.
5. Dieckmann, Herbert (1941), „Diderot’s Conception of Genius“, *Journal of the History of Ideas* 2, vol. 2, University of Pennsylvania Press: 151-182.
6. Dieckmann, Herbert (1951), *Inventaire du Fonds Vandeul et inédits de Diderot*, Genève – Lille: Droz – Giard.
7. Lepape, Pierre (1991), *Diderot*, Paris: Flammarion.
8. Naigeon, Jacques-André (1821), *Mémoires historiques et philosophique sur la vie et les ouvrages de Denis Diderot*, Paris: Brière.
9. Proust, Jacques (1974), *Lectures de Diderot*, Paris: Armand Colin.
10. Sherman, Carol (1976), *Diderot and the Art of Dialogue*, Genève: Droz.
11. Vernière, Paul (1994), „Introduction“, Diderot, *Œuvres esthétiques*, Paris: Classiques Garnier, VII-XXV.
12. Versini, Laurent (1994), „Introduction à la Réfutation suivie de l’ouvrage d’Helvétius intitulé *L’Homme*“, Diderot, *Philosophie*, Paris: Robert Laffont, 773-776.
13. Versini, Laurent (1997), „Préface“, Diderot, *Correspondance*, Paris: Robert Laffont, I-XXI.
14. Wilson, Arthur (1985), *Diderot – sa vie et son œuvre*, traduit de l’anglais par Gilles Chahine, Annette Lorenceau, Anne Villelaur, Paris: Laffont & Ramsay.

L’OPUS DE DIDEROT ET LA CHRONOLOGIE DES ÉDITIONS DE SES ŒUVRES COMPLÈTES

Résumé

Dans cet article, on se propose de présenter l’héritage intellectuel de Denis Diderot. Nous parlons d’abord du projet de Diderot de publier, de son vivant, ses œuvres complètes, ce qu’il n’avait pourtant jamais réalisé. Il a essayé de le faire à trois reprises, mais sans succès : en 1174, en 1777, en 1781. Nous présentons aussi les trois fonds des œuvres manuscrites que l’auteur a légués : le Fonds Naigeon, le Fond Vandeul, et celui de Saint-Pétersbourg. Ensuite, nous offrons un précis des éditions des œuvres complètes de Diderot : édition Naigeon en 1798, qui est la première, puis celle de Brière et celle d’Assézat & Tourneux au XIXe siècle, et les grandes éditions du XXe siècle, parmi lesquelles n distingue, en tant que les plus précieuses, celle de Vernière, du milieu du siècle et celle de Versini, de la fin du siècle. Au début du XXIe siècle paraît une nouvelle édition critique de la Pléiade, sous la direction de Michel Delon. Nous finissons notre recherche par un inventaire des œuvres narratives et dramatiques et des écrits esthétiques de Diderot.